

Mantık Araştırmaları Dergisi

Journal of Logical Studies

İslam Felsefesine Konusal Giriş

Yazar(lar) | Author(s): Muhlis SÖNMEZ

Bu makaleyi kaynak gösterin | Cite this article:

Sönmez, M. "İslam Felsefesine Konusal Giriş". Mantık Araştırmaları Dergisi 4 (2022): 107-113

Bu makaleye çevrimiçi ulaşın | See this article online:

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2500091>

ISSN 2687-3125 | e-ISSN 2687-3125

İslam Felsefesine Konusal Giriş

 Muhlis SÖNMEZ*

ORCID: 0000-0003-4075-0693

Prof. Dr. Ömer Türker

İstanbul: Bilimsel Araştırma Yayınları, Ağustos 2020, 278 sayfa

ISBN: 9786058096899

Son zamanlarda Türkiye’de İslam felsefesine yönelik dikkate değer çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Bu durum, uzun süredir akademik çevrelerdeki felsefe tarihi çalışmalarında hak ettiği ilgiden mahrum bırakılan felsefi düşüncenin bu önemli evresinin aydınlatılması açısından umut vericidir. Yalnızca felsefe tarihi çalışmalarının bir parçası olarak değil, İslamî ilimlerin kavranması noktasında da bu alana dair çalışmalar çok önemli bir yere sahiptir. İslam felsefesi çalışmalarının gördüğü ilgi, alana yönelik giriş eserleri yazma ihtiyacı doğurmuş ve bunun için çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Son zamanlarda İslam felsefesi çalışmalarına yaptığı büyük katkılarıyla dikkat çeken Ömer Türker’in *İslam Felsefesine Konusal Giriş* çalışması da böyle bir ihtiyacı karşılamak üzere Bilimsel Araştırma Yayınlarının lisans kitapları projesi kapsamında ortaya çıkmıştır. Kitabın konusal ve tarihsel olarak iki kısımda yazılması planlanmış fakat şimdilik yalnızca konusal kısmı yayınlanmıştır.

Türker, kitabın önsözünde çalışmasının tek kaleminden çıkmış bütünlüklü konu anlatımı özelliğine ve diğer tarihsel giriş muhtevalı veya farklı birden çok yazar tarafından yazılmış giriş eserlerinin eksikliklerine dikkat çekmektedir. Gerçekten de alana dair yazılmış çeşitli giriş eserlerinin malul oldukları kusur, tarihsel anlatımlardaki zayıflık ve farklı yazarların elinden çıkan eserlerdeki metinler arası seviye ve kalite farkı olmaktadır. Bu durumda Türker’in çalışmasının bu kusurları aşması beklenir. Tarihsel anlatım kısmı henüz yazılmadığından irdelenmesi gereken nokta, bütünlüklü bir anlatı sunup sunmadığı ve bir giriş kitabı özelliği gösterip gösteremediğidir. Türker, mukadder bir itiraza cevaben eserin

KİTAP TANITIMI

Geliş Tarihi: 21-06-2022

Kabul Tarihi: 30-06-2022

Yayın Tarihi: 30-06-2022

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi lisans öğrencisi. muhlis.571.msn@gmail.com

matematik ve estetik kısmının eksik olduğunu daha baştan belirtmekte ve matematik çalışmalarının henüz yetersiz olmasını buna sebep göstermekte ve bu iki bölümü ileriki süreçlerde dahil etmeyi umduğunu söylemektedir. Fakat bu kısımların eksikliği eserin alana dair bütüncül bir giriş sağlama işlevine hanel getirmemektedir.

İslam felsefesine tarihsel bir anlatımla yazılmış giriş kitaplarının handikabı, gerçekten alana bir giriş sağlama imkânı vermemeleridir. İslam filozoflarının her biri aynı düzeyde bütün meselelere eğilmediklerinden veya önemli eserleri günümüze gelmediğinden bazen bir filozof etrafında tek bir konunun anlatılıp durduğu görülür. Aynı konunun isim isim izini sürme olanağından ziyade her ismin öne çıktığı birkaç mesele konuyla irtibat kurulamayacak sathilikte ele alınmaktadır. Bu tür kitaplarda başlıklar arasında irtibat kurma imkânı da zayıflamaktadır. Dolayısıyla tarihsel yöntemde güçlü bir anlatı ortaya konulamamaktadır. Pek çok ismi dışarıda bırakarak sadece irtibat kurma imkânı veren temsil gücü yüksek birkaç filozofun ele alınıp değerlendirilmesi de kuşatıcı bir anlatı olmaz. Burada asıl sorulması gereken soru, bir giriş kitabının neyi sağlaması gerektiğidir. Eğer amaç alanın müptedilerine bu alanla irtibat kurma olanağı vermekse tarihsel anlatımdan ziyade konusal bir anlatım daha faydalı olabilir. Zira alanda tartışılan konular üzerinden doğrudan bir giriş yapılmakla iki fayda hâsıl olmaktadır: Birincisi, buradan artık filozofların eserlerini okuyup anlama imkânı doğmaktadır. İkincisi, tarihi anlatım kısmı bundan sonra daha anlaşılır hale gelmektedir. Dolayısıyla en önemli kısım konusal giriş kısmıdır, daha sonra tarihsel sürecin anlatımı da konusal girişi tamamlayan bir bölüm olarak eklenebilir. Türker'in çeşitli vesilelerle derslerinde belirttiğine göre bu giriş kitabının vadettiği şey, İslam felsefesi ile ilgili eserleri okuyup anlama olanağı vermesidir. Bu değerlendirmenin odağı da eserin bu amacı üzerinden artı-eksi yönlerini ele almaktır.

Eser bir giriş ve altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde İslam coğrafyasında felsefi düşüncenin oluşumu açıklanmaktadır. Burada öncelikle İslam felsefesi terkinin anlamıyla başlanmakta ve İslam felsefesi ifadesinin "İslam'ın felsefesi" demek olmayıp bununla İslam'ın hâkim olduğu coğrafyalarda üretilen felsefi düşünce kastedildiği vurgulanmaktadır. Ardından bu isimlendirmenin İslam dininden tamamen bağımsız olmayıp dini düşüncenin de filozofların çalışmalarına tesiri olduğuna dikkat çekilmektedir. Burada Türker'in temel vurgularından biri, 19. asırda Batı'daki bilimler krizinin aynı zamanda İslam'ın da krizi olarak anlaşıldığı ve bunun arkasında yatan sâikin Müslüman dünyanın asırlarca

bilimlerin temsil gücünü elinde bulundurmasıdır. İslam felsefesi isimlendirmesine yöneltile eleştirilere de işaret eden Türker, Batı'da Arap felsefesi veya Arapça felsefe tabirlerinin kullanıldığı, fakat bunların çeşitli itirazlara açık olması sebebiyle standart bir kullanıma ulaşmadığını belirtmektedir. Giriş bölümünün en dikkat çeken iddiası ise zannımca İslam filozoflarının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan tercüme hareketlerinin, bir varlık araştırması hüviyeti kazanan Mutezili kelamın bu araştırmasının bir parçası ve projesi olarak ortaya çıktığıdır. Türker'e göre kadim bilimlerden yararlanma projesi bir epistemik cemaat olarak ortaya çıkan filozofların varlığının yarattığı bir meşruiyet sorunu sebebiyle akamete uğramış ve daha sonra ancak Fahreddin Râzî ile bu ideale ulaşılabilmiştir.

Birinci bölüm, klasik anlamıyla felsefe ve bilimin ne olduğuna ayrılmıştır. Bu bölümde henüz felsefe çatısı altında bulunan ve organik bir ilişki ile sıralanan bilimlerin hayranlık verici bütünlük ve uyumunu görmek mümkündür. Yazar, bilimler arasındaki bu ilişkileri göstermekte ve klasik anlamda felsefi bilimlere bütüncül bir bakış sağlamakta gayet başarılı görünmektedir. Bu bölüm iki başlık taşımaktadır. Birinci başlık felsefenin tanım ve kapsamı, ikincisi ise bilim kavramının konu, problem, yöntem ve ilkeler çerçevesinde incelenmesi ile ilgilidir. Felsefenin "insanın gücü yettiği ölçüde eşyanın hakikatini bilmesi" şeklindeki tanımından hareketle Türker, felsefi bilimlerin bütün varlığı insanın teorik ve pratik iki yetisi arasında nasıl taksim ederek araştırmaya konu ettiğini ortaya koymaktadır. Felsefi bilimler temelde teorik ve pratik olarak ikiye ayrılır. Bu ayrımın temelinde birinin (pratik felsefe) irademize bağlı varlık alanını ve buna yönelik bir ameli amaçlaması, diğerrinin (teorik felsefe) ise irademizden bağımsız varlık alanını inceleyip salt bilgiyi amaçlamasıdır. Teorik felsefe altında metafizik, fizik ve matematik bilimleri; pratik felsefe altında ise ahlak, siyaset ve ekonomi bulunmaktadır. Bilimler hiyerarşisinde metafiziğin zirvede bulunduğunu belirten Türker, bunların nasıl insanın gâyesi olan yetkinleşme süreciyle ve varlıkların durumuyla uyumlu bir şekilde bir sıra düzenine sahip olduğunu göstermektedir. Bu bölümde İslam felsefesinin varlık araştırması ile insanın yetkinleşme süreci arasında kurulan uyum ve ilişkinin, ilim ve amel bütünlüğünün farkına varıp hayran olmamak mümkün değildir. Farabi'nin dini ilimleri, felsefi ilimlerin bir parçası haline getirme başarısı ve İbn Haldun'un toplumsal varlığı olgusal bir ilim olarak kurduğu *umran ilminin* bu bilimler arasındaki yeri de bölümün incelediği konular arasındadır.

İkinci bölüm “Bilgi ve Yöntem” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm iki temel konuyu ele almaktadır: Bilgi teorisi ve yöntem başlıkları altında tarif ve kıyas teorileri. Bilgi teorisi; bilen özne olarak insanın mahiyeti, idrak güçleri, bu güçlerin idrak nesnelere soyutlayarak bilginin oluşumunda yürüttükleri hazırlık süreci, bilginin nesnesi ve ne olduğu konuları çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmektedir. İkinci temel konu ise felsefi düşüncenin yöntemi olan mantıktır. Türker, klasik mantığın İslam filozoflarının eliyle geliştirilip son haline kavuşturulduğunu belirtmektedir. Mantığa bu katkılardan biri, onun tasavvur ve tasdik şeklinde iki ana bölümde ele alınması ve mantığın bütün konularının tek kitapta işlenmesi olmuştur. Mantığın ilk kısmı bir tanım teorisi, ikinci kısmı ise bir kıyas teorisi oluşturmaya yönelik olduğundan Türker de bu iki konuyu hızlıca ve yer yer ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Burada şunu ifade etmek gerekir: Önceden klasik mantığa dair bir bilgisi bulunmayan kişinin bu bölümü anlaması güçtür. Zira mantığın görece ayrıntılı fakat hızlı geçişli bir anlatımı içinde oldukça terim kullanılmakta ve bu durum önceden konuya bir aşinalığı gerekli kılmaktadır.

Üçüncü bölümde kategoriler, dördüncü bölümde ise filozofların doğa teorisi konu edinmektedir. Türker’in Tanrı dışındaki varlıkların en üst cinslerini oluşturduğunu belirttiği kategoriler kısmı, varlıkların tasnifi olarak ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu, filozofların varlık tasnifinin bir resmini oluşturmaktadır. Türker’in iyi bir anlatım sunmasına rağmen bu anlatıyı tabloştırmayla desteklememesi konunun ayrıntılarında kaybolma riski taşımakta ve bu manada okuyucuya bir kolaylık sağlamamaktadır. Kitabın tamamında ama özellikle de tabloştırmaya en elverişli olan kategoriler kısmında böyle bir eksik hissedilmektedir. Dördüncü bölümde genel kategorilerden cismin yapısına inilmekte ve hareket teorisi açıklanmaktadır. Bu iki bölümün art arda gelmesi birbirini iyi bir şekilde tamamlama görevi görmüştür. Böylece ay altı ve ay üstü nesnelere kategorik ayrımları, sonra da yapısı ve hareket teorisi ele alınarak filozofların fizik anlayışı tamamlanmaktadır.

İlk iki bölümde felsefenin yapısı, filozofların bilim anlayışı ve yöntemi, sonraki iki bölümde kategoriler ve doğa teorisi işlendikten sonra, son iki bölümde metafizik ve ahlak kısmı ele alınmaktadır. Kitabın en uzun ve en dikkate değer bölümü olan metafizik kısmı, İslam felsefesinin en temel meselelerini ihtiva etmektedir. Eserin bu bölümünün, anlatımı en etkili ve en güçlü kısım olduğunu ifade etmek gerekir. İslam felsefesinde metafizik düşüncenin Türker’in çalışmalarının yoğunlaştığı alan

olması, bu bölümdeki anlatım gücünde de yansımaları bulmuştur. Metafiziğin konusu ve çeşitli meselelerini ele alan yazar, ayrıca İslamî ilimlerin bir etkisi olarak ele alınan ahiret ve nübüvvet konularını da bu ünitenin sonunda işlemektedir. Metafiziğin konusunun “mevcut olmak bakımından mevcut” ve meselelerinin de “mevcut olması yönüyle mevcuda ilişkin durumlar” olduğunu belirten Türker, bu ilmin üç araştırma alanı olduğunu ifade eder: a) Genel kavramların (umûr-ı âmme) tartışıldığı ontoloji b) Tanrı ve akıllar gibi diğer bilimlerin alanına girmeyen varlıkların incelendiği teoloji ve c) Metafiziğin konuları arasında yayılmış bir şekilde bulunan, diğer bilimlerin ilkelerinin açıklandığı kısım. Türker, İbn Sinâ'nın varlık-mâhiyet ayrımıyla İslam felsefesine özgü bir ontoloji ortaya koymayı başardığını ve bunun metafizik pek çok konuya etki eden bir müdahale olduğunu belirtir. İlliyyet ilkesini ele aldığı başlıkta, İslam filozoflarının varlıklar arasında ilk ilkeden cisimler dünyasına varan hiyerarşik ve sıkı determinist bir örüntü olduğunu düşündüklerini ifade eden Türker, illiyet (nedensellik) ilkesine bağlılığın felsefi geleneği, kelâmî ve tasavvufî gelenekten ayırt eden en önemli özelliklerden biri olduğunu vurgulamaktadır. Tümeller sorununun İslam felsefesine varlık-mâhiyet ayrımıyla “zihnî varlık”, “mâhiyet”, “nefsü'l-emr” gibi kavramlar etrafında verimli bir tartışma konusu olarak yansıdığını görmek mümkündür. Kelâmî gelenekle tartışmaların yoğun bir şekilde yaşandığı ve metafizik kabullerin temeline yerleşen sudur düşüncesinin işlendiği başlık, bu bölümün en dikkate değer başlıklarından biridir. Sudur teorisinin çözmeye çalıştığı sorun, tarihî ve düşünsel arka planı, İslam felsefesinde nasıl Batlamyus astronomisiyle uzlaştırılıp ayrıntılandırıldığı iyi bir şekilde ortaya konulmaktadır. Daha sonra İslam filozoflarının ahirete dair çeşitli yaklaşımları ve Farabî'nin nübüvvet teorisiyle bu bölüm bitirilmektedir.

İlk beş bölümde yöntem ile teorik felsefenin fizik ve metafizik kısımları işlendikten sonra son bölüm, pratik felsefenin altında bulunan ahlak ve siyaset düşüncesine ayrılmıştır. Böylece Türker'in ilk bölümde ele aldığı klasik felsefe altında bulunan bilimler tablosu bu bölümle tamamlanmıştır. Teorik felsefenin matematik, pratik felsefenin ise iktisat (tedbirü'l-menziel) kısmı kitapta ele alınmamıştır. Matematik kısmının neden eklenmediği yukarıda ifade edilmişti. İktisat kısmı ise Türker'in belirttiğine göre filozofların bu alanda bir teori geliştirmemesi sebebiyle işlenmemiştir. Türker, İslam filozoflarının iktisat alanında kayda değer bir açıklama yapmadıklarını iddia etmektedir. Ahlak teorisi konusunda ahlakiliğin insan fiillerinde nasıl tahakkuk ettiği ve ahlakî önermelerin oluşum

süreci açıklandıktan sonra temel erdemler ve alt erdemlerden bahsedilmektedir. Siyaset teorisi ise büyük oranda Fârâbî'nin *mille teorisi* ve İbn Haldun'un *mülk teorisinin* açıklanmasına ayrılmıştır. Türker'e göre Fârâbî mille teorisiyle ideal bir düzen önermekten ziyade İslam'ın doğuş ve gelişimini felsefi bir dile tercüme ederek yaşadığı çağda İslam tecrübesini en kâmil düzen olarak sunmaktadır. İbn Haldun'un ortaya koyduğu *umran ilmi* ve mülk teorisi ise siyaset felsefesine en orijinal katkılardan biri olarak ortaya konulmaktadır. Türker'in belirttiğine göre İbn Haldun, önceki siyaset filozoflarını eleştirerek ilk defa kendisinin bulduğu bir araştırma alanı ortaya koyduğunu ve öncelerinin yaptığı gibi normatif bir tarzda değil olgusal ve bilimsel bir şekilde toplumsal olanı araştırma konusu yaptığını ifade eder. İnsanların bir araya gelip topluluklar oluşturmalarını ve bunun *mülke*/devlete evrilme sürecini, bu mülkün doğası ve dönüşüm sürecini olgusal bir şekilde tasvir eden İbn Haldun'a göre Fârâbî'nin teorisi toplumsal içtimânın doğası hakkında yanılmaktadır ve İslam tecrübesi son derece istisnai bir tecrübe olarak gelişmiştir. Türker, Fârâbî'nin dini referanslarını İbn Haldun'a göre çok daha kuvvetli bulmakta, İbn Haldun'un olgusal inceleme kaygısıyla dinî nasrlara veya nübüvveteye atıf yapmadığını belirtmektedir.

İslam Felsefesine Konusal Giriş, tek bir yazarın kaleminden çıkmanın sağladığı daha bütünlüklü, daha bağlantıların sağlam olduğu güçlü bir anlatı sunmaktadır. Üniteler arasında seviye farkları gayet azdır. Esere yöneltilen eleştirilerden biri kaynak kullanımının ve yönlendiriciliğinin az olmasıdır. Bu boşluk, en azından bölümlerin sonuna iliştirilen bir ileri okuma listesi ile telafi edilebilirdi. Bazı bölümlerde okuyucunun işini kolaylaştıracak tabloştırmalar kullanılması arzusu da yukarıda ifade edildi. Bölüm sonlarında konuyu özetleyen kartlar iliştirilmiş olması konuların temel noktalarının anlaşılması ve bütüncül bir kavrayış sağlaması açısından önemli olmuştur.

Türker'in çalışması, İslam felsefesinin filozoflar özelinde farklılaşan bütün görüş ve meselelerini tartışma ve bu meseleler üzerinden felsefenin tarihi seyrini konuşma imkânı vermektedir. Bu anlamda tam bir ders kitabı hüviyeti taşımaktadır. *İslam Felsefesine Konusal Giriş*, dil ve derinlik itibarıyla kolay bir giriş kitabı sayılamaz, çünkü bu felsefenin hemen hemen temel bütün konularını yoğun bir üslupta tartışmakta, üslubun yoğunluğu, kavramlara ve meselelere vukûfiyet sağlamak için tekrar tekrar okumayı gerektirmektedir. Fakat hakkıyla okunup kavrandığında tam da Türker'in vadettiğini ifade ettiğimiz diğer felsefi eserleri okuyup anlama

seviyesi kazandırmaktadır. Eğer giriş kitapları için kolaydan zora bir skala ortaya konacak olursa bu eser ortanın biraz üzerinde kalmaktadır. Fakat bir ders kitabı olarak okutulmaya çok müsait bir çalışmadır ve Türkiye’de İslam felsefesi okutulan bütün akademik platformlarda standart bir ders kitabı olarak okutulması önerilmelidir.